

колосеком. Али цена је веома скупа, плаћамо за овакво одржавање духовног мира, јер јој жртвујемо свако одважно морално уверење. Овакво стање ствари у ком највреднији и најревноснији духови налазе за добро, да неискварена начела и разлоге свога убеђења, задрже само у својим грудима, и да своје самостално уверење, кад га изнесу у јавност, прилагоде претпоставкама, који су се давно одрекли у себи;- не може нипошто, да узгоји оне отворене неустрашиве карактером, оне неумитне и чврсте мудраце, који су били некада понос духовном свету. Људи, који се из тога могу ишчекивати, биће робови свакидашњих обичаја, фарисеји истине, који ће у свим важним стварима управљати своје разлоге, по својим слушаоцима а они им неће извирати из свог унутрашњег уверења.

Људи који хоће да измакну овом избору, успеће у томе, ако ограниче своје мисли и заузимање, само на онај узак круг ствари, о којима се може говорити, без да човек тумара у област начела, а то ће рећи, ако се ограниче на незнатне спољашњости, које би собом успеле, кад би се назори људи оснажили и раширили, а које неће никад успети ако, се остави на страну слободно и смело размишљање о свим најузвишенијим стварима, што би једино могло поткрепити и раширити назоре људи.

Људи који не сматрају ћутање јеретика, за неко зло, ваља да помисле да се тиме никад не може доћи до поштеност и темељног претреса јеретичких мњења јер се она мњења која не би поднела такве претресе, не губе са овога света, с тога што им се стаје на пут да се не распростиру.

Препрека која се ставља свим истраживањима, која не подударају са догмама вероисповести, не смета понајвише само јеретичким. Највећа је штета по оне, без да су јеретици, из голог страха расколничтва, заплаше се у целом свом душевном развоју. Ко рачуна шта изгуби свет, у многим оним људима, који су даровити али плашљивог карактера, који не смеју да следе дрском снажном и независном полету мисли, с тога што се боје, да ће и тај полет довести до нечега, што би се могло чинити да је безбожно и неморално? Понекад ћемо наићи у овој врсти људи, на човека велике савесности и оштрог и образованог ума, који се целог века мучи да свој ум, ког не може да утиша, странпутицом заведе, који исцрпљује све своје изворе бистрине да помири глас своје савести и свога ума са крутом вером, али и можда узалуд исцрпљује.

Нико не може постати знатан мудрац ако не признаје да је прва дужност мудрацу, да иде за својом памећу, ма она дошла до каквих закључака. Шта више, истина шише добија нашим заблудама, ако сами за себе ревносно и довољно спремни мислимо, него истинитим мњењима оних људи, који се држе тих мњења, само с тога, што сами себи не допуштају да самостално мисле. Не требамо ми слободу мишљења, само или нарочито с тога да образујемо велике мудраце; она нам треба посебно с тога, да средњи људи, дођу до оног степена духовног развитка до кога могу доћи. Било је и увек ће бити, у зраку општег духовног репства, појединих великих мудраца, али нити је било, нити ће икада бити, у таквом зраку, духовно чилог народа. Свуда где је народ био прелазно живостан, био је то услед тога, што се за кратко време угушио онај страх, од слободног мишљења. Тамо, где су се људи ћутке сагласили, да не треба претресати начела, где се сматрало да је већ свршен разговор о питањима друштвеног живота, ту не можемо отсеком очекивати, да је развијена она живост, која одликује један или други отсек повеснице. Нигде није дух